
Muziek in kerk en cultuur binnen de gereformeerde gezindte: spanning en ontspanning

J. van der Knijff

Muziek speelt in het dagelijks leven van veel christenen een grote rol. Daarbij en daarom kan ze ook in het kader van de liturgie in de ontmoeting met God een belangrijke functie hebben, zo is duidelijk geworden uit de voorgaande artikelen. Binnen de zogenoemde gereformeerde gezindte, die ik gemakshalve omschrijf als de lezerskring van het *Reformatorisch Dagblad*, is de impact van muziek niet minder groot. Maar het is wel een terrein met voetangels en klemmen, waardoor het thema muziek nogal eens – behalve voor ontspanning – voor spanning zorgt. In dit artikel ga ik na waar die voetangels en klemmen zich bevinden en op welke punten er misschien winst te behalen valt.

Piketpaaltjes

Wie binnen de gereformeerde gezindte zoekt naar gezaghebbende publicaties over de waarde en functie van muziek, merkt dat die er eigenlijk niet zijn. Het blijft steken bij – vaak waarschuwend – boekjes van jeugdwerkorganisaties met het oog op de jongeren, en artikelen in kerkbladen en het *Reformatorisch Dagblad*.¹ Veel van wat wel en niet als geaccepteerd ervaren wordt, berust dan ook op ongeschreven regels en stilzwijgend verlengde afspraken.

Een belangrijke vooronderstelling daarbij is dat een christen ‘een vreemd’ling hier beneën’ is (Ps. 119:10, ber.), die een leven in afzondering en levens-

---

1 Zie bijvoorbeeld recent: Sandor van Leeuwen, *Muziek* (serie Thema’s voor tieners), Houten 2010; Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten, *Over muziek gesproken*, Woerden 1985. In 1998 schreef dr. Jan Hoek als predikant in dienst van de Hervormd-Gereformeerde Jeugdbond (HGJB) voor de theologische bezinning op het jeugdwerk een *Proeve van criteria voor gebruik van muziek in het christelijke jeugdwerk*. In het *Reformatorisch Dagblad* verschenen de achterliggende jaren artikelenseries n.a.v. enquêtes onder middelbare scholieren over gospelmuziek (2007), popmuziek (2009) en het geestelijk lied (2011). Zie www.digibron.nl. Ook in de bladen van de jeugdwerkorganisaties komt het thema muziek met enige regelmaat terug. Zie recent het themanummer van *Generator* (najaar 2015), het vakblad van de HGJB, n.a.v. het verschijnen van de nieuwe bundel *Op Toonhoogte*. Ook in het blad *Kerk en Muziek* van de Vereniging Organisten Gereformeerde Gemeenten (VOGG) wordt regelmatig geschreven over de betekenis van (kerk)muziek.

heiliging dient te leiden en een dagelijkse strijd met 'vlees en wereld' heeft te voeren. Vanouds nemen de 'stille luyden' daarom een antithetische houding aan tegenover veel aspecten van de hen omringende cultuur, waar immers 'vlees en wereld' volop aan de orde zijn. Anders dan de nazaten van de 'kleine luyden' van Abraham Kuyper, die de cultuur wilde wijden, kiezen bevindelijk gereformeerden voor wereldmijding. Theater, ballet, musical, toneel, bioscoop, opera: het valt allemaal buiten het blikveld.

Op het terrein van de muziek zorgt die houding van wereldmijding voor een aantal piketpaaltjes waarbinnen je moet blijven wil je nog bevindelijk gereformeerd kunnen heten. Ik zie er ten minste vier.

1. Belangrijk en veelvuldig terugkerend is het vermaan van Paulus in Filippenzen 4:8: 'al wat waarachtig is, al wat eerlijk is, al wat rechtvaardig is, al wat rein is, al wat liefelijk is, al wat wel luidt (...), bedenkt datzelve'. Muziek moet, zo wordt in het verlengde hiervan gesteld, dus eerlijk, rein, lieflijk en welluidend zijn. Jazz, pop, wereldmuziek en gospel vallen daarom af, vanwege het sterke ritme en de aantallen decibellen waardoor deze muziek vaak gekenmerkt wordt. Daarnaast wordt vaak gewezen op de losbandige levensstijl die veel artiesten erop nahouden. Wat wél als lieflijk en welluidend wordt ervaren, is natuurlijk deels afhankelijk van de smaak van mensen. Voor de één kan dat gewijde (mannen)koorzang en populaire orgelmuziek zijn, een ander weet zich gesticht door een cantate van Bach of klavecimbelmuziek van Sweelinck.

2. Een ander piketpaaltje wordt gevormd door de vraag welke boodschap via de muziek wordt overgedragen. Calvijn al wees op het gevaar dat via de muziek een ketterse leer kan postvatten in hoofd en hart. Daarom zijn bevindelijk gereformeerden beducht voor remonstrantse en roomse ideeën in de muziek. Tegen gospel en opwekkingsliederen wordt gewaarschuwd, omdat het godsbeeld in die muziek eenzijdig zou zijn en de mens de mogelijkheid krijgt toegedicht om Jezus aan te nemen. Ook muziek waarin voor de doden wordt gebeden (requiems) of waarin Maria wordt begroet, wordt afgewezen.

3. Een derde piketpaaltje vormt het onderscheid, ook weer met een beroep op Calvijn, tussen kerk en huis. Met een viool of piano is niets mis, het wordt zelfs gestimuleerd dat kinderen die bespelen, maar ze horen niet in de eredienst thuis. Daar heeft het orgel het alleenrecht. Hetzelfde geldt voor het repertoire dat gezongen wordt. Voor thuis is het prima om geestelijke liederen uit de schat van de kerk der eeuwen te zingen (dat deden oudvaders als Lodenstein ook), in de kerk worden echter alleen de psalmen en 'Eenige Gezangen' uit de berijming van 1773 of Datheen gezongen. De psalmen zijn immers door de Geest Zelf geïnspireerd? En wat betreft meerstemmige muziek: het is mooi om als koor of gezin vierstemmig te zingen, maar voor de eredienst is iets als een cantorij uit den boze. Dan zou de nadruk te veel op de 'kunst' liggen.

4. Een laatste piketpaaltje zegt dat muziek niet een te grote plaats mag innemen. Muziek heeft een grote kracht, waardoor je in vervoering of zelfs in trance kunt raken. Ze is bovendien een vervoermiddel dat de duivel graag gebruikt. Daarom is waakzaamheid geboden. Bovendien moet duidelijk zijn dat in de eredienst de preek het primaat heeft. Het adagium van Luther, dat ‘contio’ (verkondiging) en ‘cantio’ (gezing) vrijwel gelijkwaardig zijn,² wordt niet onderschreven. Orgelspel en samenzang hebben in de eredienst slechts een aanvullende, dienende functie, ter ondersteuning van de preek.

Officieel en onofficieel

Als ik het goed zie, is met deze piketpaaltjes ongeveer het officiële ‘speelveld’ aangegeven waarop in de gereformeerde gezindte binnen en buiten de kerk voor muziek – hetzij passief geconsumeerd, hetzij actief beoefend – een plaats is. Dat levert overigens nog steeds de nodige diversiteit op. De Matthäus Passion van Bach is bijvoorbeeld voor een deel van de gezindte een brug te ver vanwege de concertante setting en het feit dat iemand de Christuspartij zingt; anderen wonen echter zonder gewetensbezwaar een uitvoering van Bachs meesterwerk bij en worden gesticht. Ander voorbeeld: binnen één kerkverband kan er verschillend geoordeeld worden over de inzet van instrumenten bij zangavonden: in de ene gemeente mag de fluit wel maar de viool niet op het podium klinken, terwijl in een naburige gemeente er een compleet orkest staat opgesteld. De gitaar wordt door de ene predikant verbonden met gospelmuziek en opwekkingsliederen en dus afgewezen, terwijl een andere predikant het geen bezwaar vindt als er op zondagavond in de gemeentenzaal bij piano, fluit en gitaar uit de jongerenbundel wordt gezongen.

Ik sprak hierboven van het officiële ‘speelveld’. Dat is de lijn die door gezagsdragers, kerkelijke instanties en een krant als het *Reformatorisch Dagblad* wordt voorgestaan. Daarnaast is er natuurlijk ‘onofficieel’ de onmiskenbare invloed van buitenaf die via allerlei kieren en gaten de gezinnen en kerken binnenkomt, niet het minst via de kinderen en jongeren. Veel kinderen krijgen muzikles op een brede muziekschool, waar ze in aanraking komen met allerlei instrumenten en muziekstijlen die vanouds als ‘werelds’ werden beschouwd. Die kennismaking werkt soms drempelverlagend. Zo lijkt in reformatorische kring, na de piano, inmiddels ook de saxofoon en de elektrische gitaar terrein te winnen, met de muziek die daarbij hoort. Wat betreft de jongeren: ook reformatorische jongeren luisteren naar alle vormen van pop- en gospelmuziek, gaan naar concerten van Sela en Michael W. Smith, naar

---

2 Zie de bijdrage van Hanna Rijken elders in dit nummer.

EO-Jongerendagen en opwekkingsfestivals, spelen in bandjes. Hoewel veel ouders, onderwijzers en jongerenwerkers hier kritisch tegenover staan, lijkt ook op dit terrein hier en daar een acceptatieproces op gang te komen. Bij een concert van Psalmen voor Nu – psalmen op popmuziek – kun je zomaar volwassenen uit een bevindelijk milieu tegenkomen die aangeven te genieten van deze stijl.

Juist in het kerkelijk jeugdwerk is vaak de spanning voelbaar tussen de officiële lijn en de onofficiële cultuur. Voortdurend wordt gezocht naar aansluiting bij de (muzikale) belevingswereld van de jeugd. Maar de ene jeugdwerkorganisatie gaat daarbij veel verder dan de andere: de *TOV*-avonden en *After Summer Praise* van de Hervormd-Gereformeerde Jeugdbond (HGJB) dragen een totaal ander karakter dan de *Check-in*-avonden en winterconferenties van de Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten (JBG). Terwijl de eerste instantie de muzikale smaak van jongeren ‘in dienst neemt’ om de boodschap te communiceren, wil de tweede organisatie jongeren juist stimuleren om de geaccepteerde vormen van musiceren te beoefenen.

Denklijnen

Naar aanleiding van het geschetste ‘speelveld’ en de spanning die dat vaak oproept, wil ik drie denklijnen noemen die mogelijk voor een bepaalde ontspanning kunnen zorgen of de discussie verder kunnen helpen.

1. Muziek speelt een grote rol in het leven van mensen en dat gegeven zou meer benut moeten worden. Martin Hoondert³ heeft gelijk als hij stelt dat muzikale ervaringen vaak religieuze ervaringen zijn. Ik zou voorzichtig willen zijn om dat aan te duiden als een ‘sacramentele ervaring’, maar dat muziek een grote rol speelt of kan spelen in de ontmoeting tussen God en mens, is mijns inziens zonneklaar en ook bijbels te onderbouwen.⁴ Binnen de gereformeerde gezindte wordt deze werking van muziek niet ontkend. Het is mooi als mensen zeggen geraakt of gesticht te zijn door een psalmvers, een liedregel, een orgelfantasie of een Bachcantate. Maar theologisch en praktisch wordt dit niet of nauwelijks verdisconteerd. Door de grote nadruk op het woord in de liturgie en daarbuiten, blijft muziek een ondergeschikt bijproduct waar je wel (met mate) van mag genieten, maar dat altijd moet wijken voor het woord.

---

3 Zie zijn bijdrage elders in dit nummer.

4 In het bijbelboek Kronieken is deze ‘communicerende’ werking van muziek duidelijk aan te wijzen, zo heb ik in 2005 in mijn afstudeerscriptie *Zieners en zangers. Een onderzoek naar de relatie tussen muziek en profetie in Kronieken* (Theologische Universiteit Apeldoorn) betoogd.

Terwijl de praktijk leert dat de psalm die de organist na afloop speelde soms het enige is wat mensen zich kunnen herinneren van een kerkdienst, dat het bijwonen van een *Choral Evensong* mensen meer kan zeggen dan een hele preek, en dat op sterfbedden vaak geen woorden maar liederen klinken. Misschien moet er tijdens de eredienst, in het pastoraat en op begraafplaatsen wel wat minder gesproken en wat meer geluisterd en gemusiceerd worden, juist vanwege de mentale en fysieke beleving die dat met zich meebrengt, zoals Hoondert schrijft. Dat muziek andere snaren raakt dan het gesproken woord, weten we allemaal. Maar die wetenschap zou theologisch en praktisch meer benut moeten worden.

2. Het onderscheid tussen muziek binnen de kerk en muziek daarbuiten behoeft heroverweging. Calvijn maakt dit onderscheid in zijn voorrede in de verschillende edities van het *Geneefs Psalter*.⁵ Via de vertaling daarvan in het psalmboek van Datheen kreeg deze voorrede een belangrijke functie in het Nederlandse gereformeerde protestantisme. Calvijn trok uit zijn stellingname de consequentie dat hij in de liturgie alleen onbegeleid eenstemmig psalmgezing accepteerde. In de Nederlandse situatie was dit aanvankelijk ook de praktijk, maar om pragmatische redenen werd in de loop van de 17e eeuw toch het orgel ingeschakeld bij de gemeentezang. Het orgel – in wezen een compleet orkest dat door één man wordt bespeeld – heeft in de loop van de tijd een bijna sacrale status gekregen, terwijl andere instrumenten altijd buiten de eredienst werden gehouden. Afgezien van de praktische vraag welke instrumenten nog meer geschikt zijn om de samenzang van een gemeente te begeleiden,⁶ moet mijns inziens de principiële vraag beantwoord worden of het vol te houden is om met een beroep op Calvijn alle andere instrumenten uit de eredienst te weren. Datzelfde geldt voor de manier van zingen. Calvijn bepleit eenstemmig psalmgezing in de eredienst. Intussen worden juist binnen de gereformeerde gezindte allerlei oude tradities van meerstemmig psalmgezing nieuw leven ingeblazen. De bovenstemgroepen schieten als paddenstoelen uit de grond en mogen op zondag meezingen. Helemaal in de rechterflank van de

---

5 Zie de 'Brief aan de lezer (10 juni 1543)' in: Rinse Reeling Brouwer, *De handzame Calvijn*, Amsterdam 2004, 259-267. Nadat Calvijn heeft gezegd dat het zingen in de liturgie niet 'luchthartig' of 'jelig' mag zijn maar 'gedragen en verheven' dient te klinken, vervolgt hij: 'en zo bestaat er ook een groot verschil tussen de muziek die wordt gemaakt om de mensen aan tafel of thuis daarvan te laten genieten, en de psalmen die in de kerk worden gezongen, in tegenwoordigheid van God en Zijn engelen' (262).

6 In Tienhoven bestaat een oude traditie om in de kerk de samenzang door een koperblazersensemble te laten begeleiden.

gezindte wordt in de eredienst zelfs vierstemmig gezongen.⁷ Als die ruimte er blijkbaar is, is ook te overwegen of andere vormen van psalmzang, zoals responsoriale of alternerende zang of het zingen van complete onberijmde psalmen,⁸ misschien eveneens een plek verdienen. Uiteraard was Calvijns pleidooi voor eenstemmige zang door de gemeente ook een reactie op de situatie dat de gemeente stilzwijgend de verrichtingen van een priesterkoor gadesloeg, zoals hij die uit de rooms-katholieke eredienst kende. Tegelijk pleitte hij er in 1537 voor om de kinderen vooraf ‘een eenvoudig kerkelijk lied’ te laten instuderen, dat ze dan aan de gemeente kunnen aanleren.⁹ Misschien is het naar analogie daarvan toch te overwegen om het kinderkoor van de kerk dat altijd op donderdagavond oefent, ook in de liturgie in te zetten, bijvoorbeeld bij het aanleren van onbekende psalmen of nieuwe liederen. Het zou in ieder geval hun participatie in de eredienst vergroten.

3. De binnen de gereformeerde gezindte vaak gehoorde mening dat alleen liefelijke en welluidende muziek, uitgelegd als rustige en ingetogen muziek, bij een christen past, behoeft nadere doordenking. Afgezien van de vraag of Paulus’ vermaan in Filippenzen 4:8 wel betrokken kan worden op muzikale keuzes of stijlen, zorgt deze opvatting voor spanningen. Allereerst bij het lezen van de Bijbel zelf, omdat met name in het Oude Testament allerlei muzikale uitingen voorkomen die velen op zondag in de kerk als ongepast zouden afwijzen. Dezelfde spanning ontstaat als er contact is met christenen in oosterse culturen of Afrikaanse landen, waar vaak sprake is van grote muzikale uitbundigheid. Dit afdoen als cultureel bepaalde zaken – dat hoorde nu eenmaal bij oud-Israël en past bij de Afrikaanse volksaard – is iets te makkelijk. Inmiddels zijn muziekstijlen met veel beats namelijk ook een integraal onderdeel van ónze volkscultuur geworden. Bovendien kent ook de geaccepteerde muziek haar ‘beats’: denk aan de orgeltoccatas, aan de fanfare op Koningsdag of het openingskoor van het Weihnachts-Oratorium van Bach. Hoe groot is

---

7 Bijvoorbeeld in de gereformeerde gemeente in Nederland van De Beek/Uddel, waar een groep gemeentelieden doordeweeks de partijen van het ‘stemmenboek’ oefent, zodat ’s zondags een aantal psalmen vierstemmig kan worden gezongen.

8 Zie het artikel van Hanna Rijken elders in dit nummer.

9 Zie de ‘Artikelen aangaande de organisatie van de kerk en de eredienst te Genève zoals die door de dienaren des Woords zijn voorgelegd aan de raad (op 16 januari 1537)’, in: Reeling Brouwer, *a.w.*, 47-65. ‘Wij hebben gemeend dat het een goede methode zou zijn om wat kinderen hardop en duidelijk een eenvoudig kerkelijk lied te laten zingen dat ze van tevoren hebben ingestudeerd. Ondertussen luistert de gemeente aandachtig toe en volgt met het hart wat met de mond wordt gezongen, totdat langzamerhand iedereen eraan gewend raakt om samen te zingen’ (62).

het verschil tussen die geaccepteerde muziek en Psalmen voor Nu, de band Sela of The Psalm Project, waarover de wenkbrauwen worden gefronst?

Eenzelfde vraag dient zich aan als het gaat om het aantal decibellen dat geproduceerd wordt of de losbandige levensstijl van de artiest of componist. Want komen deze zaken in een andere vorm ook binnen de gereformeerde gezindte niet voor? Over massale psalmzangavonden wordt soms met enthousiasme gemeld dat het dak bijna van de kerk ging, en sommige organisten weten hun publiek bijna in extase te brengen. En als het gaat om de levensstijl van de uitvoerende of de componist: het is wel geaccepteerd om naar orgelconcerten te gaan van musici die samenwonen en de zondagsrust niet in ere houden. En de muziek van de vrijmetselaar Mozart is wel oké, omdat het om klassieke muziek gaat.

Op dit punt zijn er veel inconsequenties te benoemen, waar met name jongeren tegenaan lopen. Juist met het oog op hen moet de bezinning plaatsvinden en moet er ruimte gecreëerd worden. Want het is niet reëel te eisen dat iedere jongere die serieus met het geloof bezig is een liefhebber wordt van orgelmuziek, mannenkoren-cd's en cantates van Bach.

Een andere vraag is of vervolgens ook alle muziekstijlen een plaats in de eredienst van de gemeente moeten krijgen, zoals Van der Graaf en Van den Berg lijken te bepleiten.¹⁰ Mijns inziens moet dan namelijk eerst de vraag worden beantwoord of de christelijke gemeente met haar liturgie niet ook geroepen is tegenover de heersende cultuur een 'tegencultuur' te vormen, een 'contrastgemeenschap' te zijn, ook in haar kerkmuzikale stijl.¹¹ Hoondert noemt Taizé. Het opvallende is dat juist de vieringen van die gemeenschap, waar per jaar tienduizenden jongeren komen, gekenmerkt worden door een zeer ingetogen liturgie en dito muziekstijl, die blijkbaar de jongeren van nu toch aanspreken.

Besluit

Er zouden nog veel meer aspecten van de muziekcultuur binnen de gereformeerde gezindte zijn te noemen die doordenking behoeven. Bijvoorbeeld de vraag of het terecht is dat, als het gaat om de eredienst, bij het zingen alleen het directe Woord van God mag klinken (de psalmen), terwijl bij de andere elementen van de eredienst (gebeden, preek en formulieren) wel ruimte is voor een vrije vertolking en toepassing van de bijbelse boodschap. Om maar

---

10 Zie de bijdrage van B.J. van der Graaf en C. van den Berg elders in dit nummer.

11 Vgl. Wim Dekker, *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk*, Zoetermeer 2011, 178-179, die overigens meer algemeen over de gemeente en haar liturgie spreekt.

te zwijgen van de ‘Eenige Gezangen’: waarom deze gezangen wél geaccepteerd zijn en alle andere gezangen en liederen in veel gevallen geweerd worden, is wel met historische maar niet met principiële argumenten te verdedigen. Of neem de angst voor de roomse zuurdesem: waarom is luisteren naar een requiem of ‘Ave Maria’ fout, terwijl het wel geaccepteerd is om tijdens een orgelconcert weg te zwijmelen bij een ‘Meditation’ of ‘Sortie’ die een Franse componist voor de misliturgie in een roomse kathedraal heeft geschreven?

Theologen laten in de praktijk de bezinning op muziek in cultuur en kerk vaak over aan musicologen en musici. Het is in dit kader veelzeggend dat aan de kerkelijke opleidingen van de theologische faculteiten in Nederland het vak hymnologie nauwelijks een plaats heeft. Dat is niet terecht, ook historisch gezien niet. Alle reformatoren – Luther het meest, maar net zo goed mannen als Bucer en Calvijn – hebben zich rekenschap gegeven van de waarde en functie van de muziek voor kerk en cultuur. Zij hadden een ‘theologie van de muziek’. In het Duitse en Engelse taalgebied is deze bezinning er volop.¹² Binnen het Nederlandse gereformeerde protestantisme wordt die echter node gemist. Daarom is het tijd voor een ‘theologie van de muziek’ vanuit orthodox-gereformeerd perspectief.

---

12 Vgl. voor Duitsland de al wat oudere maar nog altijd fundamentele studie van Oskar Söhnngen, *Theologie der Musik*, Kassel 1967. In Amerika heeft John D. Witvliet van het Calvin Institute of Christian Worship in Grand Rapids een groot aantal publicaties over deze materie op zijn naam staan. Binnen de evangelische beweging in Nederland schrijft Kees van Setten regelmatig over theologie en muziek, bijvoorbeeld in het blad *Soteria*. Evert W. van der Poll publiceerde een paar jaar geleden het boek *Samen in de naam van Jezus. Over evangelische liturgie en muziek*, Zoetermeer 2009.